

Որ կշտացընեն հազար շատակեր,
Եւ շլացընեն ուրախ մեր աչքեր
Ծաղիկներ, ջահեր, ծառաներ վեր վար,
Դաշնակ ու նուագ, աշխոյժ երգ և պար,
Եւ մեք ամենքնիս զուարթ և գինով
Կարմիր բաժակներ կըկըլցընելով,

Խմենք և գոչենք մինչեւ առաւօտ,
Թէ սուտ է աշխարհ, կեանքն է համառօտ
Պատիւ՝ ցնորք մ'է, փառք են խաբեբայ
Եւ խեղացին միշտ անխելքին ծառայ,
Զուր են աշխատանք, և ջանք ապարդիւն
Բայց կեցցե՛ն հաճոյք, կեցցե՛ խենդութիւն:

1870

ԱՂՕԹԵՆՔ, ԵՂԲԱՅՐ

Արեւն ահա իր ձեռքերով կը փակէ
Գիշերներու պատուհանն.
Նոյն շուքերն են որ կը փրուելին սեւ լաթէ
Դաշտերուն մէջ անսահման:

Այս ժամուն է որ կը շրջի օրհնելով
Աղուոր տեսիլն Յիսուսի.
Ինքն է ահա խուցիգ անշուք դըրան քով,
Երթանք եղբայր աղօթքի:

Զէս լըսեր դու, փոթորիկներ կան հեռուն
Թոյլ է նաւակն հաւատքի.
Պէտք է հանդարտ լին մը խըռով սըրտերուն,
Երթանք եղբայր աղօթքի:

Քանի անգամ զանգակի ձայնը բախեց
Սըրտիդ դըրան երկաթի.
Տես կը սարսին ժողովուրդներ մեծամեծ,
Երթանք եղբայր աղօթքի:

Սեւ հով կ'անցնի տերեւներէն ազազուն,
Տըլուր երթն է սատանի.
Մարմարի պէս ցուրտ է խաւար իրկիւնն,
Երթանք եղբայր աղօթքի:

Տես կը վառին արդէն մամերը ժամին
Օրհնեալ է լոյսն երկընքի.
Բարիներն են որ մեզ համար կը հատնին,
Երթանք եղբայր աղօթքի:

Աղօթքին մէջ միայն Աստուած քու անձին
Մըտերմօրէն կը խօսի,
Կը հաղորդուի, կը նոյնանայ քու ներքին
Ամենասուրբ գաղտնիքին:

Ու կատարեալ խաղաղութիւն մ'անանուն
Կը թափանցէ սըրտէդ ներս,
Եւ այդ անոյշ զարթօնքին մէջ քու հոգւոյն
Դուն հաւատքով կ'արտասուես:

Հ. Վ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱԼԷՊԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

✱

1. Տէր Ստեփանոս քհյ. Վրակցի (1429). — 2. Տէր Ստեփանոս քհյ. (1450). — 3. Տէր Մելքիսէթ քհյ. (1476). — 4. Տէր Յակոբ քհյ. (1482). — 5. Տէր Զաւէմ քհյ. Խաչատուրեան՝ Մշեցի (1551). — 6. Տէր Աթանոս քհյ. (1580). — 7. Տէր Վառնամ քհյ. Զէյթունցի (1580). — 8. Տէր Յակոբ քհյ. Զուղայեցի (1595). — 9. Տէր Սարգիս քհյ. Խիզանցի (1596). — 10. Տէր Թէոդիկ քհյ. (1596). — 11. Տէր Անտոն քհյ. (1604). — 12. Տէր Նահապետ քհյ. (1604).

(Շար. տես «Բազմալէպ» 1933, էջ 306)

Ուրպէսզի Հալէպի բահանայից պատմութեան մէջ կարենանք պահել ժամանակագրութեան կարգը, ինչ որ անհրաժեշտ է նման պատմական ուսումնասիրութեան համար, ստորեւ կու տանք ցանկն ու վարըն այն 12 բահաններուն, որոնք կը կազմեն նախընթաց ժամանակը Ուրֆայի Տէր Աստուածատուր բահանայի:

1. — 1429 ին Հալէպի մէջ իբր առաջին բահանայ, կը յիշուի Տէր Ստեփանոս Կրակցի, որ հին գաղափարի մը վրայէն զրած է Հալէպի մեր Զեռագրաց Մատենադարանի թիւ 126 Ժողովածուն, որուն գաղափար ծառայած է 1329ին հաւանաբար Սկեռայի կամ աւելի Սոյո մէջ գրւած Ժողովածու մը: Զեռագիրս ունի 177 թերթ, 354 էջերով: Մեծութիւն 18¹/₂ × 12⁵/₈ հրդմդր. միասին, 20 տողնոց էջերով, բամբակեայ տոկուն թուղթով: Կազմը արեւելեան է, կաշեպատ, շագանակագոյն, տախտակեայ, լանջքով և թիւ կունքով: Կողքերուն վրայ կան զծագրական տաղումներ: Մագաղաթեայ պահպանակներ չունի: Հանգամանք՝ նպաստաւոր, հակառակ իր հնութեան, շնորհիւ յաջորդական կազմերու, ոչ մէկ թերթ կարէն ինկած է: Յեց գրեթէ հանդիպած է. միայն վրան իւղ թափուած ըլլալուն՝ հատորիս վերի մասը սեւցած է, բայց միշտ ընթեռնելի: Դատարկ թուղթը շատ են: Գիրը սեւ

թանձր մեկնով միջակ բոլորգիր է, առանց վերնագիրներ ունենալու: Խրաքանչիւր հատուածի սկիզբը կան մութ կարմիր սիւրուն սկզբնատառեր, հին երկաթագրի նմանութեամբ. իսկ բոլոր համարներու զըլուխները դարձեալ մութ կարմիրով յաջող երկաթագիր: Լուսանցազարդը, մանրանրկարը և կիսախորանը չկան: Կան միայն չորս խորաններ, որոնք մանուշակագոյն կարմիր յատակի վրայ ջրաներկ երկներ են միայն:

Մատենան Ժողովածու մըն է՝ ուր կան տասնութ թուղթեր Ոսկեբերանի, Պրոկղի, Դիոնեսիոս Արիսպագացու, Տէր Զաքարիա Հայոց Կաթողիկոսի, Սնանիա վարդապետի, Եփրեմի, Յովհաննէս Գառնեցու, Հովմայ Գրիգոր պապի թուղթ կամ խրատ ու մեկնութիւններ: Զեռագիրս Հալէպի մէջ գրուած ու ծաղկուած հնագոյն գործերէն մին է: Զեռագիրս, որուն ստացողն է գրիչը, ունի վեց յիշատակագրութիւն: Գլխաւոր յիշատակարանը նոյնութեամբ ընդօրինակութիւնն է իբր գաղափար ծառայող առաջին ձեռագրի յիշատակարանին՝ ուր կ'ըսուի «...ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ, և ի թագաւորութեան տղայ Լեւոնի, որդի Օշին թագաւորի: Եւ ի յայսմ ամի (1329) սպան Լեւոն թագաւորն զաներն իւր (բառ մը քերուած) ... տէրն և զեղբայրն իւր և զթագուհին, վասն անիւրաւ գործոյն իւրեանց »:

2. — 1450ին Հալէպի մէջ կը յիշուի Տէր Ստեփանոս այլ քահանայ մը, որուն Ղազար եղբոր զաւակն է զրիչ Տէր Մելքիսէթ քահանայ, որ 1476ին Հալէպի մէջ գրած է մեր Չեռագրաց Մատենադարանի թիւ 48 թղթեայ ծաղկենկար աւետարանը, պր. Ֆարաճի խնդրանքով, և զոր ծաղկած է Բերկրիցի Կարապետ: Տէր Ստեփանոս քահանայ հոգեւորական ուսմանց մէջ կըրթած ու զարգացուցած է իր եղբորորդին, որ ապա անցած է Մկրտիչ վրդ.ի քով և ասոր քով կատարելագործած է գրչութեան և արտաքին ուսումները: Հաւանական է որ ձեռնադրուած ըլլայ Հալէպի առաջնորդ Տէր Պետրոս Արքեպիսկոպոսէն:

3. — 1476ին կը յիշուի Տէր Մելքիսէթ գրիչ քահանայ, որդի Ղազարի և Ոսկիհատի. քոյրն է Սահնէթ, եղբայր չունի: Հօրեղբայրն է Տ. Ստեփանոս քհյ. Պատանի հասակին, Մելքիսէթ, ծնողացը կողմէ կը դրուի հօրեղբորը քով, որ զինքը կը կրթէ սուրբ գրական, լեզուական եւ արտաքին ուսմանց մէջ, և որմէ կը ներշնչուի, հակառակ ծնողացը մէկ հատիկ մանչ զաւակն ըլլալուն, նուիրուիլ հոգեւոր ծառայութեան: Որպէսզի Մելքիսէթ աւելի հմտանայ գրչութեան և ծաղկումի ազնիւ արուեստներուն մէջ, կը մտնէ իր ժամանակին Հալէպի մէջ ապրող և ուսումնական եկեղեցականի համբաւ ունեցող Մկրտիչ վրդ.ի քով, որուն անունը կը յիշատակէ « ուսուցչին իմոյ »: Տ. Մելքիսէթ կը զարգանայ զոյգ վարպետներու շունչին տակ: Ժե դարու վերջին քառորդին մէջ ապրող այս պատուական քահանայի մասին դժբախտաբար աւելի տեղեկութիւն չունինք: Ծատ հաւանական է որ Տ. Մելքիսէթ Հալէպ ծնած է, բայց թէ իր ծնողքը ուրիշ՝ զաղթած են հոս, յայտնի չէ:

Աւելի ծանօթութիւն չունինք նոյնպէս իր ուսուցչին՝ Մկրտիչ վրդ.ի մասին:

Տէր Մելքիսէթ քհյ. 1476ին Հալէպի մէջ կը գրէ մեր Չեռագրաց Մատենադարանի թիւ 48 թղթեայ արժէքաւոր Առաքանք, որուն հին թիւն է 96: Չեռագրիս

մեծութիւնն է $21 \times 16 \times 7\frac{1}{2}$ հրդմր.: Ունի 287 թերթ, երկսիւն, 21 տողնոց էջերով: Նիւթն է բամբակեայ հասարակ թուղթ. կազմը արեւելեան, շագանակագոյն կաշեպատ, տախտակեայ, լանջքով և թիկունքով: Կաշեայ ճարմանդներն ինկած են: Կողքերուն վրայ խաչանիշ զըծագրական ծաղկումներ. նախապէս արծաթապատ: Բոլորն ալ հին երկաթագիր աւետարանի մը մնացորդներն ըլլալով, ունի չորս թերթ մագաղաթեայ պահպանակ: Դժբախտաբար այս արժէքաւոր ձեռագիրս շատ գէշ պահուած է, և խոնավութեան և ցեցի պատճառաւ, վերի կեղրնական մասէն քայքայուած, փասելով նոյնիսկ բուն գրչութեան և մանաւանդ զարդական մասերուն, խորան, նկար եւն.: Աւետարանս ծաղկած է Հալէպի նշանաւոր մանրանկարիչներէն Բերկրիցի Կարապետ, որ իր անստգիւտ արուեստովը ձեռագիրս վերածած է ազնիւ նկարներու, խորաններու, սկզբնաւորներու, լուսանցազարդերու և ընտիր մանրանկարներու հոյակապ եւ հատընտիր հաւաքածոյի մը, առանց խնայելու ոսկին և լազուարթը, անշուշտ ստացողին, պարոն Ֆարաճի փափաքին համաձայն, որ զայն նուրած է Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ, ի յիշատակ իր հոգւոյն, ինչպէս նաեւ ի յիշատակ իր ծնողաց, կնոջ, զաւակներուն, եղբայրներուն և քոյրերուն: Աւետարանիս Տնօրինական 12 նկարները խիստ յաջող գործեր են: Չեռագիրս ունի վեց յիշատակարան:

4. — 1482ին կը յիշուի Հալէպցի Տէր Յակոբ քահանայ. որ Յովհաննէս Եպսկ.ի խնդրանքով գրած է մեր Չեռագրաց Մատենադարանի թիւ 81 Մայր մաշտոցը: Ունի 119 թերթ, $18 \times 13 \times 3\frac{1}{2}$ հրդմր. մեծութեամբ, միասիւն, 19 տողնոց էջերով, եւ բամբակեայ դեղնորակ թուղթով: Կազմը արեւելեան, կաշեկազմ, փայտեայ, լանջքով և թիկունքով. ունի կաշեայ երեք ճարմանդ: Կողքերուն վրայ զարդական տաղումներ և բեւեռի հետքեր: Աւետարանի հատուածներ պարունակող երկաթագիր մագաղաթէ պահպանակներ ունի, մասամբ

ցեցակեր ու մաշած: Չեռագրիս զարդանկարչական մասը աղքատ է, գիրը սեւ թանձր մեկանով բոլորգիր: Չեռագրիս չորս յիշատակարաններն ալ անփնաս են և ամբողջ:

Տէր Յակոբ քահանայի մասին, դժբախտաբար աւելի տեղեկութիւն չունինք. յայտնի է որ ան ուսեալ և զրգարութեան արուեստին հմուտ եկեղեցական մ'է և աշխատած է իր Առաջնորդին՝ Տ. Յովհաննէս Արքեպ.ի ձեռքին տակ և անոր վստահութեան արժանացած: 138 տարի վերջ, Հալէպի օրուան Առաջնորդ Տէր Խաչատուր Արք. Կարկառեցի կը ստանայ ձեռագիրս, և յիշատակ կը դնէ Ս. Քառասունք եկեղեցին, զայն վերստին կապել ու նորոգել տալէ վերջ, իրեն, իր ծնողաց և բոլոր զարմին ի յիշատակ: Տ. Խաչատուր քաջ երաժշտագէտ սրբազան՝ կը վախճանի նոյն տարին, 1620ին, Հալէպի մէջ, համաճարակ հիւանդութենէ մը:

5. — 1551ին կը յիշուի մշեցի մանուկ Տէր Զաւեն քահանայ Խաչատուրեան, որուն որդիքը Ռեմօ, Տունեա և Սուլթան, Հալէպի հոգեւոր մէջ սենեակ մը կը շինեն: Հաւանաբար մշեցի զաղթական ազգայնոց հետ Հալէպ եկած ու հաստատուած քահանայ մ'է և յայտնի չէ թէ հոն մնացած է թէ Երուսաղէմ անցած կամ հայրենիք վերադարձած: Արձանագրութիւնն է. — « Յիշատակ է խուցս Մշեցի Տէր Զաւեն մահտեսի Խաչատուրեանի որդիք. թվ. հյց. Ռ. (1551). Ռեմօ, Տունեա, և Սուլթան. որք հասանի ամենայն ած. ու դորմի ասացէք և տէր ձեզ ողորմի »:

6. — 1580ին Հալէպի մէջ կը վախճանի Տէր Արախի քահանայ, ու կը թաղուի կամ տաճարի ներսի կողմը և կամ արտաքին զաւթին մէջ. տեղը յայտնի չէ, միայն թէ յիշատակի համար վրան դրուած խաչքարը ուրիշ շատերու հետ կորուստէ փրկելու նպատակաւ իր տեղէն հանուած ու հաստատուած է մատրան արտաքին աջ պատին վրայ: Խաչքարին արձանագրութենէն յայտնի կ'երեւայ որ Տէր Արախի քահանայ Մարտինցի է և իր որդին խո-

ջայ Մարութ կանգնած է զայն, իր հօրը հոգւոյն: Արձանագրութիւնն է՝ Սր. իւլ. քարեխաւս առ քս. խաչայ մարտի, հոգոն և ծնեցն. մերիկն(?) Տր. Արախի: րվկն. Ռիթ: —

7. ԺԶ դարու վերջին քառորդին մէջ Հալէպի քահանայից ամենէն պատկառելի, ներհուն և բազմադիւն դէմքն է նշանաւոր Տ. Վահան քհյ. Չէյթունցի, քաջ բարտուղար, որ 1580ին կը յիշուի արդէն, տակաւին աշխարհական: Ծնած է հաւանաբար 1558ի ժամանակները Չէյթունի մէջ, ուր պատանի հասակին կորսնցնելով մայրը և քոյրը, վշտաբեկ սրտով Հալէպ եկած է ու հոս պանդխտացած, մէկ կողմէ ինքզինքը նուիրելով գրչութեան եւ ծաղկումի արուեստներուն, եւ միւս կողմէ ինքզինքը պատրաստելով ապագայ քահանայութեան: Տէր Վահան քհյ. կը պատկանի հին եւ ազնուական նահապետական և օրհնեալ ընտանիքի մը, որ եկեղեցւոյ պարգեւած է բազմաթիւ հոգեւորականներ, բոլորն ալ ծանօթ իրենց ժամանակին մէջ իբր Առաջնորդ, զրիչ, բարտուղար, ծաղկող, կազմարար եւն.: Տէր Վահան քհյ.ի հայրն է Աւետիք, մայրն է Զմրութ, մեծ եղբայրն է Տէր Ներսէս եպսկ. ուրիշ եղբայրներն են՝ Տէր Ստեփանոս քհյ. Տ. Կոստանդին քհյ. և Ներսէս: Քոյրերը, որոնց անունները չեն յիշուիր, 1580ին, արդէն մեռած են: Տ. Վահանի հօրեղբայրն է Տ. Մկրտիչ քհյ. ասոր ալ որդին է Տ. Սարգիս քհյ.: Տ. Մկրտիչի երէցկիւնն է Մարգարիտ: Իբր անմիջական ազգականները, կը յիշուին նաեւ Տ. Վարդան քհյ., Ներսէս և Վասիլ: Ահա իրապէս նահապետական ընտանիք մը և երջանիկ են արդարեւ Աւետիք և Զմրութ, եկեղեցւոյ պարգեւած ըլլալով եպիսկոպոս մը և երկու քահանայ զաւակներ:

Պատանին Վահան մանուկ տարիքէն սկսեալ միշտ ցոյց տուած ըլլալով եկեղեցականութեան սէր և յարմարութիւն, իր ծննդավայր Չէյթունի Ս. Սարգիս և Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիներու մէջ ի յայտ կը բերէ երգեցողութեան եւ դպրութեան

կարողութիւններ և հօրը՝ Աւետիքի և հօր-
եղբորը Տ. Մկրտիչ քհն.ի կողմէ կը ներ-
կայացուի Առաջնորդ Տէր Ղուկաս րաբու-
նապետին, որ Վահանը կը յանձնարարէ
իր Տէր Մարկոս վարպետ եղբոր, ինչպէս
նաեւ Տէր Յովհաննէս, Տէր Մարգարե և
Տէր Կիրակոս քահանաներուն, որոնք զին-
քը կը կրթեն ազնիւ ուսման մէջ, Վահանի
մէջ պատրաստելով միաժամանակ ապա-
գայ եկեղեցականը:

Նոյն միջոցներուն Հալէպի մէջ գրչու-
թեան համբաւ ունէր Խիզանցի նշանաւոր
Տէր Սարգիս քահանայ. Վահան մօրը մա-
հէն վերջ կ'երեւայ աւելի ազատ զգալով
ինքզինքը ճամբորդելու իր բուն եռանդին
մէջ, Հալէպ կու գայ և մէկ կողմէ գար-
գացնելով գրչութեան արուեստը Տ. Սար-
գիսի և այլոց խնամքներուն տակ, միւս
կողմէ ալ Հալէպի մէջ կը գտնէ ուշիմ և
բարեկեցիկ աշակերտներ՝ որոնց դաս կու
տայ, դրութիւն մը որ մինչեւ հիմա կը
շարունակուի լուսաւոր կեդրոններ գացող
երիտասարդներու կողմէ, որոնք սորվելով
մէկտեղ կը սորվեցնեն, ապահովելու հա-
մար իրենց ապրուստը: Վահան ոչ միայն
հրապարակաւ կը յիշատակէ Խիզանցի Տ.
Սարգիս վարպետ քհն.ի գրչութեան ար-
ուեստին մէջ ունեցած կարողութիւնը, այլ
և կը յիշէ իր աշակերտներն ալ, «... և
աշակերտելոց մերոց եւ աշխատողաց՝ ի
կերակուր, ի հանգերձ և ի սպասաւորու-
թեան մեզ. և բնաւ ամ. զարմից դասե-
ցելոց ի քս. յս...»: Մեզի ծանօթ իր
գործերն են՝

ա) Տէր Վահան, տակաւին աշխարհա-
կան, 1580ին Հալէպի մէջ գրած ու ծաղ-
կած է մեր Չեռագրաց Մատենադարանի
թիւ 16 Անտարաք, որուն կէսին հաս-
նելէ վերջ, մեկնած է իր ծննդավայրը
Զէյթուն Բերդ, շատ հաւանաբար ամուս-
նանալու մտադրութեամբ և որոշումով և
իր հայրենի տունը տեսնելու բուն կա-
րօտով, ուր սակայն քիչ մնացած ու վե-
րադարձած է Հալէպ, որովհետեւ մնացեալ
կէսին յիշատակարանը կը կրէ միեւնոյն
թուականը՝ ՌԻԹ = 1580: Չեռագիրս

ունի 258 թերթ, 516 էջերով: Մեծու-
թիւնն է 28×19,2×8 հրդմը: Երկսիւն,
21 տողնոց էջերով: Նիւթը թանձր բամ-
բակեայ թուղթ, կազմը կաշեպատ, լանջ-
քով և թիկունքով, ծածկուած կանաչ
մետաքսէ շապիկով մը: Կողքին առաջին
երեսը կը կրէ արծաթէ մեծ խաչելութիւն
մը, նոյնպէս արծաթապատ շրջանակի մը
մէջ, չորս անկիւնները՝ չորս աւետարա-
նիչներու բարձրաքանդակ նկարներով, ուր
աւետարանիչներու անունները յոճարէն
գրուած են: Խաչի երկու թեւերուն վեր-
ջաւորութեանը կոծող երկու կիներ. իսկ
խաչի պսակին մէջը՝ չարչարանաց գոր-
ծիներ ու պատուանդանին վրայ ոսկրա-
գանկ: Կոնակի կողքին վրայ, մէջտեղն ու
չորս անկիւնները արծաթեայ խաչեր եւ
տերեւիկներ: 471րդ էջէն սկսեալ ձեռա-
գրիս թուղթն ազնուացած է. բայց ամբողջ
հատորին վարի մասին հանդիպող խոնա-
ւութիւնը ներս թափանցած է: Համաձայ-
նական ծանօթութեանց սկզբի տախտակ-
ները կը պակսին: Չեռագիրս ունի չորս
թերթ մագաղաթեայ պահպանակներ, ս.
գրական բովանդակութեամբ և ընտիր հնա-
դրոշմ երկաթագիր: Հատորիս գիրը թանձր
սեւ մեկնով յաջող բոլորգիր է, տպագրի
նմանողութեամբ, ուր սկիզբէն մինչեւ
վերջը կը դիտուի գրչական միեւնոյն իւր-
նամբը: Զարդական մասը բաւական յա-
ջող է. չորս խորանները, վերնագիրները,
սկզբնատառերն ու լուսանցազարդերը ժա-
մանակի հայ արուեստի համեստ նմոյշներ
են: Կան նաեւ բազմաթիւ մանրանկար-
ներ, լուսանցներու վրայ: Իւրաքանչիւր
աւետարանի սկիզբը կայ գայն խմբագրող
աւետարանչին նկարը, մեծադիր, ջրաներկ,
միջակ յաջողութեամբ: Չեռագիրս ստա-
ցողն է Հալէպի ազգայիններէն Զէյթունցի
Հեթում Երիցանց տունէն «Բարեպաշտ»
Մարտիրոս, որ Աւետարանս կը նուիրէ
Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ քահանայից
դասուն: «Աստուածասէր» Մարտիրոսի
եղբայրներն են Կիրակոս, Մարգար, Պե-
տրոս և Հեթում, որոնց հայրն է Թորոս,
մայրերին է Ալճա. մերձաւորներու մէջ

կը յիշուի նաեւ Տ. Կոստանդին քահանայ,
բոլորն ալ հայրենակից ազգականներ՝ գրիչ
Վահանի:

բ) 1593ին, Ազարիա կաթողիկոս Զու-
ղայեցի Հալէպի մէջ Տէր Վահան քհն.ի
զրեւ կու տայ Հաւաքածո մը՝ Լուծմունք
Մեկնութեան Յորայ, Գրիգոր Տաթեւացւոյ
օրինակէն (Չեռագիր կ. Պոլսոյ Ազգ.
Մատենադարանին, թիւ 132): Չեռագիրս
Ա. մասը գրած է Տ. Վահան քհն., վերջին
մասը շարունակած է Տ. Յովսէփ քհն.:
Թէեւ յիշատակարանին մէջ ձեռագրիս ուր
գրուած ըլլալը զանց առնուած է, բայց
որոշապէս կ'երեւայ որ Հալէպ գրուած է
ան, արուած ըլլալով որ Ազարիա կաթո-
ղիկոս, Տ. Վահան և Տ. Յովսէփ քահանա-
ներ ժամանակակից են իրարու: Չեռագիրս
ունի 480 երես. մեծութիւնն է 18×13,6
հրդմը: Մեծութիւն Գրաքանակ՝ 12,5×
8,5 հրդմը: Տողք՝ 27: Թերթք՝ ԺԳ (= 13):
Նիւթ՝ հաստեղ, կոկուած, տողաշարուած,
բամբակ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Զարդա-
գիր են՝ զուլիներու սկզբնատառերը, մա-
նաւանդ երկրորդ մասին մէջ, Խորագիրք՝
ինչպէս նաեւ յիշագիրք՝ եւ լուսանցքի
գծեր՝ կարմրադեղով: Խորանք՝ էջ 9 և
175, ձեռագրիս երկու մասերուն սկիզբ-
ները, իրենց մեծ լուսանցազարդերով,
վերջինը թերի մնացած: Լուսանցազարդք՝
իւրաքանչիւր զլիւն մօտ, մանաւանդ եր-
կրորդ մասին մէջ: Դատարկ են՝ էջ 8
(կէսը), 54 (վերջին մասը), 170, 174,
480 (ուր 3-4 տող յիշատակագրութիւն
մը միայն կայ): Գրիչք՝ Վահան (Ա. մա-
սին) և Յովսէփ քահանայ (Բ. մասին):
Ժամանակ՝ 1593: Տէր՝ Ազարիա կաթո-
ղիկոս Կիրիկոյ: Կազմ՝ կաշի - փայտ,
ղիկոս Կիրիկոյ: Կողքերը ծած-
կաղարուն կաղապարով, կողքերը ծած-
կուած: Պահպանակ՝ մեծադիր աւետարանէ
մը հանուած, մետրոպիտան գեղեցիկ տառե-
քով, երկ-երկու թուղթ մագաղաթէ պահ-
պանակ, սկիզբն ու վերջը. բայց մէկ մէկ
թուղթ կտրուած ու հանուած են և սկիզբը
մնացած մէկ թուղթ պահպանակն ալ ծալ-
րատուած է:

Չեռագիրս թէեւ գէշ չէ պահպանուած

իր ընդհանուր վիճակին մէջ, բայց մէկ
կողմէն ցեցը և միւս կողմէն անխնայ ձեռք
մը մանաւանդ, գէշ դեր մը խաղցած է,
որովհետեւ առաջին մասէն վերջը, 168րդ
երեսին անմիջապէս յաջորդող թուղթերը
կտրուած հանուած են զմեկինով և երես
169-170, այսինքն թուղթ մըն ալ, որ
առաջին մասին յիշատակարանը կը կրէ,
այդպէս կտրուած վիճակի մէջ է: Յիշա-
տակարանիս վերեւ զոնուած քանի մը
տողեր, որ Գրիգոր Տաթեւացիի գրչէն ե-
լած են, այդ կտրուած թուղթերէն շա-
րունակութիւն են:

Չեռագիրս առաջին մասը Յորայ մեկ-
նութեան լուծմունքն է, Գրիգոր Տաթեւա-
ցիէն: Կտրուած թուղթի յիշատակարանին
նայելով, ինչպէս որ պիտի տեսնենք, այս
գործը Քաղաքնո կը կոչուի: Բուն Լուծ-
մունքն յառաջ նիւթերու ամփոփում մը
գրուած է սկիզբը, սա խորագրին տակ,
որ աւրուած է «Այս ինչ է ի լուծումն (?)
զրոց մեկնութեան Յորայ» (էջ 1-8):

Իսկ բուն լուծմունքը կը կրէ սա խո-
րագիրը. «Նորին Գրիգորի Անյաղթ փի-
լիսոփայի և քաջ հոգատորի, աշակերտին
եռամեծին Յովհաննու Որոտնեցւոյ համա-
րօտ լուծմունք դժուարիմաց բանից ի մեկ-
նութիւն Գրոցն Յորայ, ի բանս մեկնչաց»,
(էջ 9-170): Լուծմունքիս վերջը, ինչպէս
նաեւ Տաթեւացւոյ յիշատակարանին ըս-
կիզբը կը պակսի ձեռագրիս մէջ: Հատու-
րիս Ա. մասի յիշատակարանն է. —
«Փառք քեզ եռակի, եզակի Ալֆայ, ով
էնդ՝ եսդ, և էդ՝ Աստուած: Որ հասուցեր
զղանդաղկոտս և զձանձրացողս, զառա-
ծեալս և զյիմարեալս, զծոյլս և զպղերքս
և զանջանս, զամենունակս և զփարթամս,
յամենայն չարիս, զթափուրս, և զյու-
նայնս ամենայն բարեաց: Փառք ներու-
ղութեան տեառն արարչին երկնի և եր-
կրի, Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ
յաւիտեանս յաւիտենից ամէն. Գրեցաւ
գիրքս աստուածային որ կոչի Քաղաքնո,
ամենայն սուրբ զրոց առեալ քաղեալ և
աստ շարագրեալ, մաքուր և սրբոյն վար-
ժապետին Գրիգորի Տաթեւացւոյ, ի խըն-

դրոյ քաջ բարեկամայեան մերոյ, և տիե-
զերալոյս պատրիարքին սուրբ Երուսա-
ղէմայ, Ազարիա կաթողիկոսին կիլիկեցոյ,
յիշատակ իւր ծնողացն եւ ի վայելու-
անձին իւրոյ: Ի թվականութեանս արեւ-
թական տումարի Ռոմ (1593): Չեռամբ
ուսման անյարմար գրչի Վհն. (= Վահան)
տկարի, տուր սուրբքդ սրտի իմոցս զու-
ղորմի: (Տէս Յուցակ Հայերէն Չեռագրաց
Կ. Պոլսոյ Ազգ. Մատենադարանի, կազմեց
Տ. Բաբգէն կիլիկ. կիլիկիոյ, անտիպ):

դ) Տէր Վահան քհն. վերոգրեալ զըր-
չութենէն երեք տարի յետոյ, 1596ին,
իր ծննդավայր Զէյթունի մէջ կը գրէ Հա-
լէպի մեր Չեռագրաց Մատենադարանի թիւ
10 Աշտարակը, 458 էջերով: Մեծաբնակ
է 26¹/₂ × 18 × 6 հրդմըր, երկսիւն գրու-
թեամբ: Տոյր՝ 25: Նիւր՝ լաւ յղուած
բամբակեայ թանձր թուղթ: Կազմ՝ արեւ-
ւելեան, շագանակագոյն կաշեպատ փայ-
տեայ. կողքերուն վրայ կան գծագրական
տաղանթներ, երբեմն արծաթապատ: Մա-
զաղաթեայ պահպանակներու տեղ սկիզբն
ու վերջը դրուած կան թղթեայ Աստուա-
ծաշունչի մը մասերը, մասամբ ցեցակեր,
որոնք կը կրեն Յորայ 38րդ գլուխն ու
Մակաբայեցոց էջեր: Ծնորհիւ տոկուն
կազմին՝ ձեռագիրս շատ լաւ պահպանուած
է: Կողքերը թեթեւօրէն քերուած ու շըր-
թունքներէն մասամբ մաշած են: Յեցը
շատ անվնաս կերպով լիզած է մատենանիս
դուրսի եզերքները: Համաձայնութեան
տասը տախտակները, չորս աւետարանիչ-
ներու նկարները, չորս խորանները լման
են և մաքուր մնացած: Այսպէս երկրորդ
էջէն կը սկսին Եւսեբի առ Կարպիանոս
գրած համաձայնութեան խորանագարդ
էջերն ու նոյն համաձայնութեան ծանօ-
թագրութեանց տախտակները: Աւետարան-
ներն ունին, սկիզբը, իրենց բովանդակու-
թեան ցանկն ու նախադրութիւնը: Էջերու
ստորին լուսանցքին վրայ կան համաբար-
բառի համարանիշերը: Յովհաննու Աւե-
տարանին վերջը, էջ 450 ա. ին վրայ
կայ «Գիրք վասն կնոջն շնացելոյ» մասը:
Պատարկ քաղր, սկիզբը երկու թերթ, մա-

զաղաթի տեղ դրուած երկու սուրբ գրական
թուղթերու մէջ. նոյն ձեւով չորս թերթ
գատարկ թուղթ ալ վերջը: Վերնագիրք՝
չորսական տող աւետարաններու սկիզբը,
որոնց առաջին և երկրորդ տողերը զար-
գագիր են, կան հասարակ կարմիրի մօտ
ներկուցներով. իսկ Յրդ և 4րդ տողերը
մուրթ և բաց կարմրագեղ երկաթագիր են:
Գիր՝ սեւ մեկանով բոլորգիր: Սկզբնապէս
չորս հատ են միայն, փառագիր, չորս
աւետարաններու սկիզբը, բոլորն ալ յա-
ջող են և աչքառու: Առաջինը հրեշտակի
մը յաջող մանրանկարն է, շրջն ու Յրդը
կենդանագիր են, դեղնագոյն և սովորա-
կան տիպարէ: Չորրորդը, որ ամենէն յա-
ջողն է, թռչնագիր է: Ան հսկայ կանաչ
բագէ մըն է, որ կտուցին մէջ ողջ բռնած
ունի տատարակ մը: Աւետարաններու զը-
լուխները կը սկսին կարմրագեղ թռչնա-
գրով կամ զարգագրով, առ հասարակ
միջակ արժէքի: Համարները կը սկսին
կարմրագեղ երկաթագրով: Լուսանցադարձը
բազմաթիւ են թէ՛ Աւետարաններու սկզբ-
նական էջերուն վրայ, թէ՛ համաձայնա-
կան խորանագարդ տախտակներու, և թէ՛
մասնաւորաբար բուն հատորին մէջ, իւ-
րաքանչիւր գլուխի հանդիպակաց լուս-
անցքներու վրայ կան լեղակով ու կար-
միրով խառն պարզ գարդեր, բոլորն ալ
միջակ արուեստով և ո՛չ գեղատիպ: Խո-
րակը՝ թուով 14 հատ են. առաջին երկու
խորանները միեւնոյն տեսակի են, և իրենց
մէջ կը կրեն Եւսեբի և Կարպիանոսի նը-
կարները, որոնց շուրջ կան վեցական
սիրուն վարդեակներ, ամբողջութիւնը ոս-
կեգոյն յատակի վրայ: Խորանագարդ այս
գոյգ տախտակներուն արտաքին և վերին
լուսանցքները ողողուած են այլազգի կեն-
դաններու և բոյսերու հաւաքածոով մը:
Յաջորդ երկու խորանները, միշտ ոսկե-
գեղ յատակի վրայ, դարձեալ նոյնատիպ
են, զէպ ի վար կրելով անուածեւ արեւ-
ւակ մը: Յաջորդական վեց խորաններն
ալ առ հասարակ իրարու նման են, գոյ-
ներու նոյն՝ բայց ծաղկումի թեթեւ տար-
բերութեամբ: Մատթէոսի խորանը, գմբէ-

թարդ ճակատով և լեղակագոյն յատակի
վրայ, ունի մեծ ու փոքր վեց վարդեակ-
ներ, կարմիրի և ճերմակի ծաղկումներով
և վայելուչ գիծերով: Էջ 15, Մարկոսի
խորանն ալ աւելի նուրբ գծերով է և աչք
պարարող մաքուր կապոյտ յատակի վրայ,
ուր թաղարածեւ փոքր վարդերը աւելի
նուրբ են և շուրջի որթածեւ ծաղկումներն
աւելի սիրուն: Ունի կամարածեւ ճակատ
մը: Երրորդ խորանը, միշտ կապոյտ յա-
տակի վրայ, ունի լայն ճակատ մը, բո-
լորջի, որուն քովքն ողջ վարդեակներուն
միջեւ երկարած են թագազարդ, մարդա-
գլուխ երկու թռչուններ, ուր աչքառու է
դէմքի յաջողութիւնը: Պարզութեան մէջ
աւելի նուրբ ու գեղեցիկ է Յովհաննու
խորանը լայն ու բարձր ճակատով, որուն
շուրջի պայտածեւ երկըր, լեղակագոյն
յատակով, կը կրէ իսախանիշ սիրուն ծա-
ղիկներ: — Կիսախորանը եւ մակրակարք՝
չկան: Կան չորս աւետարանիչներու նկար-
ները, լեղակագոյն յատակի վրայ, որոնք
յաջող և նկատելի արտադրութիւններ են
և արժանացած եւրոպացի մասնագէտնե-
րու գնահատութեան: Այսպէս Սաքսոնիոյ
իշխան Հանրի, 1910ին, ուզելով հետաքըր-
քութիւն Հալէպի հայկական հնութիւններով
ալ, ձեռագրիս պատկերները լուսանկարած
է մասնաւոր հետաքըրքութեամբ: 1596ին
Զէյթուն գրուած այն աւետարանի տէրն է
մահտեսի Պետրոս, որմէ յետոյ անցած է
Տէր Գասպար «սրբասէր» քհն. ին (1620)
և հուսկ գրուած Ս. Աստուածածին եկե-
ղեցին, ըստ յաջորդական չորս յիշատա-
կարաններու:

դ) 1625ին, Տէր Վահան քահանայ իր
ծննդավայրին մէջ կը գրէ ու կը ծաղիկէ
այժմ Վիեննայի Միլիթարեանց Չեռագրաց
Մատենադարանի թիւ 142 թղթեայ Դա-
րակնոցը, 400 թուղթերէ բաղկացած, միա-
սիւն և կաշեպատ: Ունի գլխաւոր յիշատա-
կարան և այլ երեք յիշատակագրութիւնք,

(Տէս, Տաշեան Մայր Յուցակ, էջ 440-
42): Ասոնց մէջ Տէր Վահան քահանայ
կը յիշէ Տէր Մանուկ մը, իբր իր հոգե-
ւոր որդին. հաւանաբար այս Տէր Մա-
նուկը իր իսկ յանձնարարութեամբ քհն.
է ձեռնադրուած Զէյթունի մէջ և պատա-
նութեան իր քով ուսած: Տէր Վահան քհն.
Տէր Մարգարի հետ, կը յիշուի նոյնպէս
իրը ուսուցիչը Պոնուգի վանուց վանահայր
Տէր Վասիլ Դուշտակ եպիսկոպոս, որ հա-
ւանաբար Հալէպի մէջ քահանայագործած
է և գրչութեան և ծաղկումի արուեստնե-
րուն մէջ հասուցած է Տէր Ղազարի նման
քաջ աշակերտներ, և իր կողակիցը կոր-
սընցեցելով, Հալէպի կամ Սոյ մէջ վե-
ղարի օրհնութիւն ստանալով, ատեն մը
վերջ եպիսկոպոս ալ ձեռնադրուած է և
վանահայր կարգուած Պոնուգի վանքին:
Տէր Վասիլ Արքեպս. 1588ին, նոյն վան-
քին մէջ գրած է մեր Չեռագրաց Մատե-
նադարանի թիւ 134 հաստաբետ ծաղոցը,
Հալէպցի մահտեսի Թէրճիման Սարգիսի
խնդրանքով:

Տէր Վահան քհն. իր ժամանակին ամե-
նէն կարկառուն եկեղեցականներէն մին է,
քահանայագործելով, հաւասարապէս, թէ՛
Հալէպի և թէ՛ Զէյթունի մէջ. իբր կարող
բարտուղար, Ազարիա կաթողիկոսի օրով,
ծառայած է Հալէպի կաթողիկոսարանին,
ուր և ստացած է մեծ փորձառութիւն:

Տէր Վահան քահանայի որդին է Տէր
Գրիգոր քահանայ, որ Զմմառու վանքին թիւ
88 Մաշտոցը գրած է, 1655ին, պատե-
լով, անշուշտ կիլիկիոյ մէջ, զանազան
գիւղ և քաղաք, վանք և անապատ, լա-
ւագոյն օրինակ մը գտնելու յուսով: Գրծ-
րախտաբար աւելի տեղեկութիւն չունինք
Տէր Գրիգորի մասին. կասկած չկայ որ
աս ալ իր հօրը նման, եղած է իր ժա-
մանակին, Զէյթունի լաւագոյն եկեղեցա-
կաններէն մին և ծանօթ գրիչ:

(Շարունակելի) ԱՐՏԱՆԱԶԴ ԱՐՔԵՊԵՍԿՈՊՈՍ